

“BAYRAM” KELİMESİ ÜZERİNE

Osman Fikri Sertkaya

■ İslamlıktan Önceki Türklerde (Göktürk ve Uygurlarda) Bayram:

Göktürk ve Uygur metinlerinde “bayram mefhumu” Hint-İran dillerinden alınma **rāma** kelimesi ile karşılanmıştır. Sanskritçe **rāma**’nın anlamı “sevinç, neşe, huzur, mutluluk, sükûn”dur.¹ Bu kelime Sanskritçeden İran dillerine de geçmiştir. Sanskritçe **rāma** kelimesinin sonundaki **-a** ünlüsü artikel ekidir. Kelime Türkçeye geçince bu **-a** eki düşer. Çünkü Türkçede artikelin karşılığı yoktur. Böylece kelime Türkçede **rām** şeklini alır. Daha sonraki Türkçe metinlerde **baz-ram** veya **bez-rem** > **bad-ram, d** > **y** gelişmesi ile de **bayram** şekillerinde de görülecek olan kelimenin ikinci hecesi olan **rām** bu Sanskritçe kelimedir. Ancak Türkçede **r-** ünsüzü ile kelime de başlamadığı için **rām** kelimesi Türkçede önüne **a-** protezini alarak **arām** şeklinde Türkçeleşmiştir.

Kelime, Göktürk metinlerinde görülmez. Eski Uygur Türkçesi metinlerine de çeviri metinler ile girer ve **rām** şeklinin yanında genellikle tarih kayıtlarında yıl adından sonra Türkçeleşmiş **arām** şekli ile kullanılır. **arām ay** / **rām ay** “yılın ilk ayı demektir”.² Örnekler: **rām ay** iki şık bugday, **ikinti ay** iki şık bugday. (Ch/U 7470 + Ch/U 6058, 4. satır); tavışgan yıl **arām ay** bir yangıka (UŞp 87/1); bu tavarıng satıgı elig tas bözni **arām ay içinde** birür men (U 5264/4.-6. satırlar).

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde takvimin ilk ayı olarak karşımıza çıkan **arām /rām** ayından önceki ayın, yani tamamlanmakta olan yı-

1 Jens Wilkens, *Handwörterbuch der Altuigurischen. Altuigurisch - Deutsch - Turkish* [Eski Uygurcanın El Sözlüğü. Eski Uygurca - Almanca - Türkçe], Göttingen Bilimler Akademisi Yayını, Göttingen, 2021, “**rama** < Skr. **rāma** Freude // Sevinç. Skr. + Türkçe ikileme olarak: **rama ögrünç** Freude // Sevinç.

2 Jens Wilkens, *age.*, “**ram** Name des ersten Monats // birinci ayın adı. Toh **arām**, Mog. **aram. aram ay** > **ram ay** der erste Monat // birinci ay, **ram yangı kün** der Ram-Feiertag // Ram bayram günü.

lın 12. ayının Eski Uygur Türkçesi metinlerindeki adı ise “oruç ayı” anlamına gelen **çakşapat ay ~ çahşapat ay ~ çakşaput ay ~ çahşaput ay** şekilleridir. **Çakşapat** kelimesinin kökü Sanskritçe **şikşâpada** kelimesine dayanıyor.

Budist olan eski Uygur Türkleri genellikle bugünkü şubat ayının son haftası ile mart ayının üç haftasında ay takvimine göre 28 gün güneşin doğması ile batması arasında herhangi bir şey yememiş ve içmemiştir. Bu eylemin adı İran dillerinde **rōçag** şeklindedir. Bu İranca kelimenin sonundaki **-g** ünsüzü de Türkçe kelimelerin sonundaki **-g** ünsüzü gibi düşünce geriye kalan **rōça** şekli Farsçada kelime içerisindeki içerisinde **ç** sesinin **z** olması ile **rōza** şeklini almıştır. Farsçadan geçerek Türkçenin edebî metinlerinde kullanılan **rûze** kelimesinin kökeni budur.

Farsça **rōçag** kelimesi Türkçeye geçerken Türkçede **r-** ünsüzü ile kelime başlamadığı için **o-** protezini (ön sesini) almış ve Oğuz Türkleri arasında ***o-rûçag** > ***o-ruça** > **o-ruç** şeklinde gelişmiş ve bin yıldan beri de halk arasında **oruç** şeklinde kullanılmıştır.³

Müslüman Araplarda Bayram:

Türkçede kullanılan **bayram** kelimesinin karşılığı Arapçada **ayn-ye-dal** harfleriyle yazılan **‘id** = **‘iyd** kelimesidir. Bu kelime Osmanlı Türkçesinde bu şekilde kullanılmıştır. Ali Nihâd Tarlan hocamızın Eski Türk Edebiyatı derslerinde meşhur şairimiz Fuzulî’den zikrettiği aşağıdaki beyit şaheserdir:

*Yilda bir kurbân keserler halk-ı âlem ‘iyd için
Dem-be-dem sâat-be-sâat men senün kurbânınam*

Ancak kelimenin Özbek ve Uygur Türkçeleri başta olmak üzere Türk dünyasında **‘id** yanında **‘iyd / ‘iyt, ‘ayt, hayt, hayit** gibi şekillerde telaffuz edildiği, kişi adı ve soyadı olarak kullanıldığı görülmektedir. İki örnek verelim. 20. yüzyılın meşhur Özbek âlimi **Baymirza Bey’in** soyadı **Hayit** idi. 21. yüzyılın meşhur Uygur saz sanatkârının adı da **Abdürâhim Hayit**’dir. 20. yüzyılda Türk dünyasının en meşhur yazarı Kırgız Türkü **Çingiz Aytmatov**’un soyadının açılımını **‘Ayt** (Bayram) - **Mat** (Muhammed) - **Ov** (oğlu)” yani “Cengiz Bayram Muhammed Oğlu” şeklinde yapanlar da vardır.

Bize Farsça üzerinden geçen iki İslami bayram vardır. Bunlardan şevval ayının ilk gününden başlayan **‘idü’l-fitr** = **‘iydü’l-fitr** adlı bayram ki Türkler bu bayrama **Ramazan Bayramı, Şeker Bayramı, Şükr (?) Bayramı** demişlerdir. İkincisi ise kökeni Hazret-i İbrahim’e dayanan **‘idü’l-adnâ** = **‘iydü’l-adnâ** adlı bayramdır ki Türk halkı bu bayrama **Kurban Bayramı** adını vermiştir.

Hazret-i Muhammed 571 yılında doğdu ve (8 Haziran) 632’de Medine’de öldü. 611 yılında, 40 yaşında iken, Cebrail ona ilk vahyi getirdi. Hazret-i Muhammed de Arap dilinde **Allah** kelimesi ile ifade edilen tek bir yaradan olduğunu,

3 Şinasi Tekin, “Oruç Kelimesinin Aslı Hakkında”, *İştikakçının Köşesi: Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, İstanbul 2001, s. 40-42.

kendisinin de bu yaradanın resulü olduğunu söyleyerek İslamlığı yaymaya başladı.

Arapçada **resûl** kelimesi ile ifade edilen mefhum, Türkçede **ilçi** ~ **ëlçi** (< **il-çi**), İran dillerinden Soğdça **yala-vâça**'dan Türkçeye geçen **yalavaç**⁴, **yine İran dillerinden Partça** (= Pehlevîce "**Orta Farsça**") ***pati-gama**'dan gelişen **pay-gambar** / **pey-gam-ber**⁵ kelimeleri ile ifade edilmiştir.

Hazret-i Muhammed'in resulü olduğu İslamlık veya Müslümanlık adlı din Türkler tarafından bilinmiyordu. Bu din 751 yılındaki Arap-Türk Talas Savaşı'ndan sonra Türkler arasında yayılmaya başladı. Hatta kılıç zoru ile yayıldı. Kişilere İslami isimler verildi. Bu konuda bir Göktürk'ün **mening arıg adam kut** "Benim temiz adım Kut." adlı çığlığını aşağıda zikrediyorum.

Sergey Yefimoviç Malov 1929'da *Bulletin de l'Academie des Sciences de L'URSS*, s. 804-805'te Kırgızistan'da Issık-Köl'ün Karakol kasabasının 30 km kadar yakınlarında bulunan Göktürk ve Arap harfli çift alfabeli *Koysarı Yazıtı*'nı yayımlamıştır. Burada Malov'un verdiği Göktürk harfli metin Hüseyin Namık Orkun tarafından **m(e)n<(i)ng (a)r(ı)g (a)t(ı)m kut** okunup "Benim temiz adım Kut." şeklinde aktarılmıştır.⁶ Müslüman olan veya Müslümanlık zorla kabul ettirilen bir Türk, kendisine verilen İslami isme karşı, Arap alfabeli metnin yanında Göktürk alfabesi ile Türkçe adını yazmış olsun.

Tarihî membalara göre 10. yüzyılın başlarında Bulgar Türkleri ile Karahanlı Türkleri Müslümanlığı din olarak kabul ettiler. Ancak Müslümanlık Türkler arasında tanınırken dinî terimler direkt Arapçadan değil Farsça üzerinden alınmıştır. Bu yüzden Türkler **namaz, oruç, Huda, yalavaç, peygamber, feriş-te** gibi İranca menşeli kelimeleri kullanmışlardır ve kullanıyorlar. Bu terimlerden birisi de yine İranca olan **bayram** kelimesidir.

Bu kelime, Proto-İrancada "ön ek" olarak kullanılan **pati** "geri, tekrar"⁷ anlamındaki ekin yine Sanskritçeden Proto-İrancaya geçen **rāma** "barış, huzur, mutluluk" kelimelerinin **pati+rāma** şeklinde birleşmesi ile oluşmuştur. "Sevinç, neşe, huzur, mutluluk, sükûn" anlamına gelen bu birleşik kelime İran dillerinden Soğdçada **patrām**, Partçada (= Pehlevîcede) **padram (padram)** şeklinde kullanılmıştır.

4 Bk. Osman Fikri Sertkaya, "Eski Türkçe'de Hintçe Unsurlar", *Zeynep Korkmaz Armağanı*, Ankara 2004, s. 366-380. Bk. s. 379 "13. Yalavaç" maddesi.

5 Mehmet Kadir Kocabaş 10 Eylül 2018, saat 16.53 itibarı ile Facebook'taki "Kökenbilim (Etimoloji)" sütununda Peygamber Devesi adlı hayvanın adı dolayısı ile şu bilgileri vermiştir: "Eski Farsça: ***pati-gama** (Avesta (Zend) dilindeki **paiti-gama** ile eş kökenli) Partçaya (= Pehlevîce = Orta Farsça) **patgam** şeklinde, oradan da Yeni Farsçaya **paygam** 'her çeşit haber' şeklinde geçmiştir. **paygām+bar** 'haberci, haber getiren, haber veren, haber taşıyan'dır."

6 Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları II*, İstanbul 1939, s. 160.

7 **Pati** ön ekinin Batı dillerindeki benzer şekli **re** (telaffuzu: **rö**) ön ekidir. **Re-naissance** (Okunuşu: **Rönesans**) "tekrar doğuş, yeniden doğuş" örneğinde görülür.

Orta Asya'nın *Lingua Franca*'sı 5. yy ile 10. yy arasında Sogdça olduğu için Karahanlı Türkçesine Soğdca **patrām**'dan veya Partça **padram** (**padram**)'dan Arap imlası ile بذرَم **bezrem** şeklinde geçmiş olmalıdır. Arapçada ذ z sesi ince sıralı bir ses olduğu için Türkçede **bazram** okunan kelime Arapçada **bezrem** okunuyor. Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk* s. 122'deki **bezrem** maddesi str 6-7'de **ey arđun nezihetün velâ edri enne ašlehu mâzâ. Li-enni semi'atu min 'efvâhi'l-fürsi** [Bu kelimenin aslının ne olduğunu bilmiyorum. Çünkü ben Farsların ağzından duydum]⁸ açıklamasını yapmaktadır.

Dîvânu Lugâti't-Türk'deki **bezrem** maddesine bakalım. Maddenin hizasındaki çıkmada **sürur** açıklaması, altında da “bayram bundan me'hûz olmak gerek” açıklaması yer almaktadır:

Dîvânu Lugâti't-Türk, s. 122, satır 4-9.

4bezrem 5es-süruru ve'd-đahiketu beyne'l-ğavmi. [**bezrem** Halk arasında (veya) içerisinde gülme ve sevinme.]

ve yükâlî li'l arđi izâ nezehet bi'n-nûri ve'z-zehri 6bezrem yîr. [Bir yer ışıklarla ve çiçeklerle/yeşilliklerle süslediği zaman **bezrem yîr** denir.]

ey arđun nezihetün velâ edri enne ašlehu mâzâ. Li-enni semi'atu min 'efvâhi'l-fürsi. [Bu kelimenin aslının ne olduğunu bilmiyorum. Çünkü ben Farsların ağzından duydum.]

ve lakin el-ğuziyyetü semmet yevme'l- 'îdi beyrem ve hüve yevmü sürurun ve 8nüzhetin. [Ancak Oğuzlar **'îd gününe beyrem** adını vermişlerdir. Bu da sevinme ve gezip dolaşma günü demektir.]

8 Besim Atalay bu cümleyi “Bu kelimenin aslının ne olduğunu bilmiyorum. Çünkü bu kelimeyi Farslardan **dahi** işittim.” şeklinde yapmıştır. Ancak Arapça metinde **dahi** anlamına gelen bir kelime yoktur. Bu yanlış çeviri yüzünden sanki kelime Oğuzların yanında Farslar tarafından da söylenen bir kelime imiş gibi algılanıyor ve Atalay çevirisini kullananları yanıltıyor.

fe-ḳulibeti'z-zâlü yâ en kemâhiye 'alâ 'âdetihâ. [Bu (= **bezrem**) kelimedeki “zâl” harfi Oğuzların âdeti olduğu üzere “ye”ye dönüştürülmüştür.]

ve yekûnu luġaten mahḳeten 'alâ 'haze'l-vechi. [Buna göre (zâl'dan ye'ye dönüştürülerek oluşturulan) bu kelime doğru bir adlandırmadır.]

Kâşgarlı Mahmûd, “Ancak Oğuzlar ‘**id gününe beyrem** adını vermişlerdir.” diyor. Onun metninde **beyrem** şeklinde ince sıralı olarak telaffuz edilen kelime **d** > **y** ünsüz gelişmesi ile Oğuzlar tarafından **bayram** şeklinde telaffuz edilmiştir.

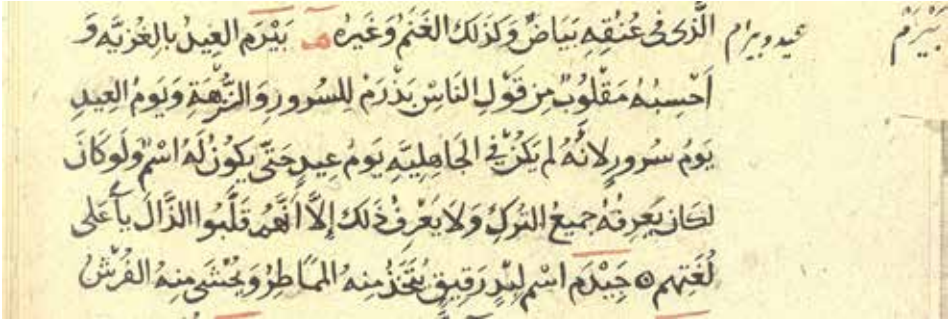
Şimdi Kâşgarlı Mahmûd'un **bezrem** kelimesi hakkında aşağıda bir bütün olarak verilen çevirisindeki dediklerini değerlendirelim:

bezrem Halk arasında (veya) içerisinde gülme ve sevinme. Bir yer ışıklarla ve çiçeklerle/yeşilliklerle süslediği zaman **bezrem yÿr** denir. Bu kelimenin aslının ne olduğunu bilmiyorum. Çünkü ben Farsların ağzından duydum. Ancak Oğuzlar ‘**id gününe beyrem** adını vermişlerdir. Bu da sevinme ve gezip dolaşma günü demektir. Bu (= **bezrem**) kelimedeki “zâl” harfi Oğuzların adeti olduğu üzere “ye”ye dönüştürülmüştür. Buna göre (zâl'dan ye'ye dönüştürülerek oluşturulan) bu kelime doğru bir adlandırmadır.

Kâşgarlı Mahmûd **bezrem** şeklinde madde başını verdikten sonra bu kelimenin anlamını veriyor. Daha sonra kelimenin kökeninin ne olduğunu bilmediğini ve kelimeyi Farslardan duyduğunu söylüyor. Açıklama olarak da Arapların *yevm el-'id* = ‘*id günü* ibaresine Oğuzların **beyrem** adını verdiklerini diyerek **bezrem** Kelimesindeki **zâl** harfinin Oğuz âdetine uydurularak ye harfine çevirildiğini söylüyor.

Eğer tarihî kaynaklara uyulacaksa, bilinen ilk filoloğumuz yani ilk dilcimiz Kâşgarlı Mahmûd'un dedikleri bunlardır. Bu satırları tahrif etmeye veya “Ben bunu şöyle anlıyorum.” diyerek saptırmaya da kimsenin hakkı yoktur.

Şimdi de *Dîvânu Luġâtî't-Türk*'deki **bayram** maddesine bakalım. Maddenin hizasındaki çıkmada, harekeli olarak, **bayram** kelimesi sonra da ‘**id ü bayrâm** açıklaması yapılmıştır.

Dîvânu Luġâtî't-Türk, s. 261b, satır 9-13.

⁹**beyrem** el-‘îdü bi’l-ğuziyyeti [**beyrem**. Oğuzca ‘îd günü.]

ve ¹⁰*ahsibuhu maqlûbun min kavli’n-nâsi bezrem li’s-sürûri ve’n-nûzheti ve yevmü’l-‘îdi* ¹¹*yevmü sürûrin*. [Bu (kelime)nin insanların sevinme ve gezinme için kullandıkları **bezrem** sözünden dönüştürüldüğünü sanıyorum.]

li-ennehü lem-yekûn fî’l-câhiliyyeti yevmü ‘îdin hattâ yekûne lehü ismün. [Bayram günü sevinme günüdür; Cahiliye devrinde (yani Türklerin Müslüman oluşu öncesinde) bayram günü bilmezlerdi ki onun adı olsun.]

velevkâne ¹²*lekâne ya’rifihü cemÿ’ü’t-türki ve lâ ya’rifü zâlike* [(Bayram) olsa idi, bütün Türkler onu bilirdi; (fakat) bunu bilmiyorlar.]

illâ ennehüm kallebû’z-zâle yâen ‘alâ ¹³*lûgatihim*. [(Bu kelimeyi) sadece lehçelerine uygun olarak zâl’i (z’yi) ye’ye dönüştürenler biliyorlar.]

Şimdi de Kâşgarlı Mahmûd’un **bayram** kelimesi hakkında aşağıda bir bütün olarak verilen çevirisindeki dediklerini değerlendirelim:

beyrem. Oğuzca ‘îd günü. Bu (kelime)nin insanların sevinme ve gezinme için kullandıkları **bezrem** sözünden dönüştürüldüğünü sanıyorum. Bayram günü sevinme günüdür; Cahiliye devrinde (yani Türklerin Müslüman oluşu öncesinde) bayram günü bilmezlerdi ki onun adı olsun. (Bayram) olsa idi, bütün Türkler onu bilirdi; (fakat) bunu bilmiyorlar. (Bu kelimeyi) sadece lehçelerine uygun olarak zâl’i (z’yi) ye’ye dönüştürenler biliyorlar.

Kâşgarlı Mahmûd **bayram** şeklinde madde başını verdikten sonra bu madde başının **bezrem** > **bazram** kelimesinden dönüştürüldüğünü söylüyor. Açıklama olarak da Türklerin Müslümanlığı kabullerinden önce böyle bir günlerinin olmadığını, dolayısıyla **bayram** şeklinde bir gün adının olmadığını ifade ediyor. “Eğer böyle bir gün ve bu günün adı olsa idi bütün Türkler onu bilirdi.” diyerek açıklamasını biraz daha açarak pekiştiriyor. Son olarak da bu mefhumu sadece yabancı bir kelimeyi kendi lehçelerine zâl’i (z’yi) ye’ye dönüştürenler yani “Oğuzlar biliyorlar.” hükmünü veriyor.

Sonuç olarak tarihî kaynaklara uyulacaksa, bilinen ilk filoloğumuz yani ilk dilcimiz Kâşgarlı Mahmûd’un bayram konusunda dedikleri bunlardır. Bu satırları tahrif etmeye veya “Ben bunu şöyle anlıyorum.” diyerek saptırmaya da kimsenin hakkı yoktur. Ayrıca **badram** kelimesi Türkçe kökenli olmayan yabancı bir kelimedir. Oğuz Türkçesinde **d** > **y** gelişmesi ile **bayram** şeklinde Türkçeleşmiştir. Bu Türkçeleşme Kıpçak lehçelerinde **b**- > **m**- değişmesi ile Kırgız Türkçesinde **mayram**, Kazak Türkçesinde **meyrem**, Güney Sibiryâ Türk lehçelerinde ise **b**- > **p**- değişmesi ile Altay, Teleüt, Şor, Sagay, Koy, Kaça, Küerik **payram**, Baraba, Küerik lehçelerinde **peyrem** şekillerinde devam etmiştir. Olay budur.

Sözlüklerdeki Değerlendirmeler

1. “Bayram” kelimesi hakkında ilk beyan Wilhelm Radloff (1911)’a aittir. *Ver-such eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, IV, 1119’da kelimenin **Farsçadan Türkçeye** geçtiğini söylemiştir. (Bk. Gerhard Doerfer, TMEN II, 813’deki bayram maddesinin sonu, s. 385).
2. Artturi Kannisto (1925) FUF, 17, s. 1-264’te yayımladığı “Die tatarischen Lehnwörter im Wogulischen” adlı çalışmasında kelimenin **Arapçadan Türkçeye** geçtiğini söylemiştir. (bk. s. 236).
3. Gerhard Doerfer (1965) *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, II, s. 823’de kelimenin Kâşgarlı Mahmud’un *Dîvânü Lugati’t-Türk*’ünde **badram** ve **bayram** şeklinde geçmesi dolayısıyla Türkçe saymış ve kelimenin **Türkçeden Farsçaya** geçtiğini ileri sürmüştür.
4. Martti Räsänen (1969) *Versuch eines Etymologischen Wörterbuch der Türk-sprachen*, 57a’da ***bayır** kelimesinde **bay** kökünün bulunmasını yanlış sayar ve Sevortyan’ın örnek verdiği Tuva Türkçesindeki **bayır** kelimesinin büyük bir olasılıkla Moğolca **bayar**’dan alıntı olduğunu vurgular.⁹
5. Sir Gerard Clauson (1972) *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish* 308a’daki **badram** maddesinde kelimeyi F(remd) = Yabancı olarak göstermiş, **badram** ‘merriment’ and the like, hence ‘a feast’. Clauson kelimeyi “No doubt an Iranian l.-w.” şeklinde “Hiç şüphesiz bir **İranca alıncı** /veya/ hiç şüphesiz İrancadan bir alıncı” tavsif etmiştir.
6. Yervant Sevortyan (1978) *Etimologičeskiy slovar tyurkskih yazıkov*, II, s. 35’de bayram’ı “sölen” anlamına gelen ***bay** biçiminden yola çıkarak ***bayır**’dan getirir ve bayrak ile bayram arasında olası bir bağın varlığından söz eder (Sevortyan, 1978: 35).
7. Sargon Erdem (1992): Bir başka Farsça açıklama da **bezm** “yiyip içme, konuşup eğlenme meclisi” kelimesinin Sanskritçeden gelen **ram** kelimesi ile birleşerek **bezmrām** şeklini almasıdır. Ancak üç ünsüz **zmr** bir arada telaffuz edilemediği için **-m-** ünsüzü düşer kelime **bez-rām** şeklini alır.¹⁰
8. Garib (1995) *Sogdian Dictionary*, s. 314. Soğdca **ptr’m** = **p(a)tram** (= **patrām**) < Avesta: paiti.rāman.

9 Mehmet Ölmez, *Tuvinsischer Wortschatz mit alttürkischen und Mongolischen Parallelen // Tuvacanın söz Varlığı Eski Türkçe ve Moğolca Denkleriyle*, Wiesbaden, 2007, s. 89a. **bayır** Bayram; selam // n. Fest, m. Feiertag; m. Gruss, - Etim.: Mo. **bayar** “neşe, mutluluk, sevinç, zevk; bayram, kutlama; selam” L(essing) 77a.

10 Sargon Erdem, “Bayram” (etimolojisi: *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 5, 1992, s. 257-259).

9. Hasan Eren (1999) *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*'ndeki (Ankara 1999, s. 45a-b) "bayram" maddesinde kelimenin kökeninin karışık olduğunu yazıyor. "Sevortyan kelimenin Orta Türkçe'de **badram** (**d** harfi delta ile gösterilmiş) şeklinde geçmesini kelimenin Farsçadan gelme ihtimalini çürütmüştür." diyor.¹¹

10. Andreas Tietze (2002) *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, Cilt I, A-E, s. 297'de "**bayram** b. m. "kutlanan gün" < E. T. badram < bir İran dilinden < Clauson, 1972 s. 308 fakat G. Doerfer, 1965 2, no 823'e göre Türkçe bir kökten" şeklinde kelimenin anlamını ve örneklerini vermekle yetinir. Kendisi bir görüş ortaya koymayıp iki aykırı fikir olan Clauson'un ve Doerfer'in düşüncelerine göndermede bulunur (Tietze, 2002: 297)

Andreas Tietze'deki bu maddenin redaksiyonu yanlıştır. Doğru şekil kronolojik sıraya göre şöyle olmalı idi: "**bayram** b. m. "kutlanan gün" < E. T. badram. G. Doerfer 1965 II, no 823'e göre Türkçe bir kökten, fakat < Clauson 1972 s. 308'e göre < bir İran dilinden."

11. Starostin Sergei - Anna Dybo - Oleg Mudrak (2003), *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*, Brill, Ara Altayca: **baya**; Moğolca: ***bayar** < Proto-Mongol ***baya-**; Türkçe: **bay-ra-m**; bay-ga; Tunguz: ***bay-li**; Mançu bajli; Japon: ***bayli**.

12. Tuncer Gülensoy (2007, 2011, 2018) *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*'nde Türkçe metinlerde bu güne kadar tespit edilmiş, farazi bir ***badra-** fiilinden **-m** eki ile **badra-m = badram > bayram** ve bu farazi ***badra-** fiilinden **-k** eki ile **badra-k = badrak > bayrak** açıklamasını yapmaktadır. Ancak Türkçede ***bad ~ *pay ~ *bay** şeklinde bir isim kökü yoktur. Dolayısıyla **+ra-** şeklinde isimden fiil yapan bir ek de yoktur ki ***bad+ra- > *bay+ra-** şeklinde bir fiil olsun. Dolayısıyla **-k** ile **bay+ra-k** ve **pay+ra-m > bayram** şeklinde isimlerin teşkili de mümkün değildir. Bunlar yıldızlı farazi tekliflerdir.

Bayrak kelimesinin metinlerde geçen arkaik örneği ise **batur-** fiilinden **batur-kak ~ baturgak** şeklindedir. Bu şekil ancak **baturak > batrak ~ badrak > bayrak** şeklinde gelişebilir. **Bayrak** kelimesinin en eski örneği **trzul batrok vjırg tokumak** cümlesinde geçiyor. **batrok** kelimesi **batur-ok** şeklinden gelir. Vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi ile kelime **batrok** şeklini almıştır. Ancak Eski Türkçede ikinci ve üçüncü hecedeki yuvarlak **-o-** sesi 10. yüzyıldan sonra düzleşerek **-a-** şeklini alır. Gelişme **batrok > batrak** şeklinde olur. **Batrak** kelimesi t > d gelişmesi ile **badrak**, d > y gelişmesi ile de **bayrak** şeklini alır. Dolayısı ile bu kelimenin kökü **batur-** fiildir. **bay-** diye bir fiil kökümüz yoktur.

11 Burada Soğdca ile Farsça karıştırılmış olmalı (OFS).

Benzer kelime de **sanç-** fiilinden türetilen **sanç-ak** > **sancak** şeklindedir. Metinlerde **yapur-gak** > **yapur-ak** > **yaprak** şekli görülmektedir ancak **sanç-gak** > **sancak** şekli görülmemiştir.

13. Sevan Nişanyan (2018), *Nişanyan Sözlük: Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*, İstanbul 2018, s. 83a: **bayram** [Etü. Kaş. 1073] “bayrām. yawma’l-‘îd < Kurban veya Ramazan Bayramı > < Oğuzca. Bunun halk dilindeki bağram (sevinç, eğlence) sözcüğünden türediğini düşünüyorum, çünkü îd günü aynı zamanda sevinç ve neşe günüdür (...) ~ bayram sözcüğü yalnızca kendi lehçelerinde d’yi yapanlar (Oğuzlar ve Kıpçaklar) tarafından bu anlamda kullanılır. > | [OTü: MED. Y. 1300] ~ bayramça hâzır boldılar || << **Etü.** *badram* sevinç, neşe **OFa.** *pađrām* neşe, huzur, mutluluk, sükûn [**Sogd.** *patrām* a. a. << **İr.** **pati-rama*-a. a. (**Sans.** *rāma* a. a.) > RAM.